

דתישכונע

פרשת עקב, תשע"ח, מספר 1280

מצוות שאדם דש בעקביו – רש"י ונוסחי התנחומא

שמעון פוגל

ונראה שכאן נשמט הביטוי הזה מסיבה בלתי ידועה. חשוב לשים לב כיצד הפתיחה מתחברת היטב לרעיון שאותו רוצה המדרש להעמיד במרכז – חשיבותן של המצוות בלי קשר לשכרן או לעונש הכרוך בהן. באמצעות הפתיחה שמשבחת את האל על עצם מתן התורה, העיקרון הזה הופך לחלק מהשבח של א-לוהים ושל המצוות, ולא סתם לחובה המוטלת על שומר המצוות.

כפי שהעיר גינצבורג, הארכונות הסגנונית היא מתכונותיו הבולטות של כתב היד הזה. הפתיחה שאנו מוצאים כאן מורכבת משלושה שלבים – בחירה בישראל, התקנת התורה ונתינתה לישראל – וכל אחד מהם מגובה בפסוק. לעומת זאת, בנוסח הנדפס של התנחומא (עקב א) אנו מוצאים את אותה פתיחה בלשון פרוזאית יותר, במשפט יחיד המשולב בפתיחה מעגלית על תה' מט:ו:

זהו שאמר הכתוב "לְמָה אֵירָא בְיָמַי רַע עֲוֹן עֲקֵבִי יְסוּבִנִי".

יתברך שמו של הקדוש ברוך הוא שנתן תורה לישראל שיש בה תר"ג מצוות ויש בהן קלות וחמורות. ומפני שיש בהן מצוות קלות שאין בני אדם משגיחין בהן, אלא שמשליכין אותן תחת עקביהן, כלומר שהן קלות. לפיכך היה דוד מתירא מיום הדין ואומר רבש"ע איני מתירא מן מצוות החמורות שבתורה שהן חמורות, ממה אני מתירא? מן מצוות הקלות שמא עברתי על אחת מהן, אם עשיתי אם לא עשיתי מפני שהיתה קלה. ואתה אמרת הוי זהיר במצוה קלה כבמצוה חמורה, לכך אמר "למה אירא בימי רע עון עקבי יסובני".

לא רק משפטי השבח שונים בין שני נוסחי המדרש. אומנם שניהם עוסקים בנושא המצוות הקלות, אולם שאלת הסתרת הטעם בכוונת מכוון על ידי א-לוהים, שהקשר בינה ובין מתן התורה הוא תורף הפתיחה בכתב היד, מגיעה רק בפרשה ב (שאינה מצוטטת כאן).

הסבר מדרשי לחיבור בין פרשתנו ובין נושא המצוות הקלות מצוי דווקא במדרש הנדפס ("עון עקב" – "משליכין תחת עקביהן") וכן בכתב יד אחר מן הגניזה (אוקספורד, הספרייה הבודליאנית Heb. D61.14). ההסבר הזה הכרחי למהלך של כתב היד שבו אנו עוסקים; שאם לא כן, לא ברור מפני מה הוא דן בשאלת השכר של מצוות קלות. לכן, המסקנה המתבקשת היא, שכתב היד השמיט

גילוי הגניזה הקהירית חשף לפני הלומדים עושר של חומר מדרשי שלא היה מוכר מן הספרים המודפסים. בין השאר למדנו להכיר את מגוון הנוסחים החלופיים של מדרש תנחומא, שגרסאות שונות שלו, ושל חיבורים מדרשיים דומים לו בסגנונם, נפוצו לאורך השנים בכתבי יד, וכמעט שלא הודפסו. גם אותם מדרשים שנדפסו על ידי חוקרי הגניזה הראשונים אינם זמינים לקהל הלומדים הרחב. המרכז לחקר הגניזה באוניברסיטת חיפה עוסק בכינוס של החומרים האלו, בין השאר לקראת הוצאה עתידית לאור של מבחר מכתבי היד במהדורה מדויקת ונגישה, שתשלב גם את עיקרי המחקר בנושא.

אחד מכתבי היד המעניינים ביותר הוא כ"י קיימברידג' (ספריית האוניברסיטה T-S misc. 136.94), שהוא מדרש לכמה מפרשות ספר דברים. כתב היד פורסם חלקית בשנת תרפ"ח על ידי לוי גינצבורג, בכרך הראשון של "גנזי שכטר" (עמ' 136 והלאה), ואנו, במרכז לחקר הגניזה באוניברסיטת חיפה, מקווים לתת לו מקום מחודש בפרסום עתידי.

בהקדמתו, גינצבורג מתאר אל נכון את כתב היד: הדרשות הן מעשה ידי אמן גדול, שידוע לסדר דבריו באופן נרצה. הוא ארכן כדרך הדרשנים האחרונים, וביחוד הוא אוהב להרבות בפסוקי תורה לבסס דבריו עליהן. אחת מהרחבות ארכניות אלו מצויה בפתיחת המדרש לפרשתנו:

ובחר בישראל מכל האמות ושמן חלקו ונחלתו "כִּי חֶלֶק ה' עִמּוֹ" וגו' (דב' לב:ט). והתקין להן את התורה קודם שיברא את העולם שנאמר "ה' קִנְנִי רֵאשִׁית דְּרַפְּוֹ" וגו' (מש' ח:כב). ונגלה בכבודו על הר סיני ונתנה להם שנאמר "וְעַל הַר סִינַי יְרַדְתָּ" וגו' (נחמ' ט:ג). נתן להם מצוות ולא פירש מתן שכרן כדי שלא יאמר אדם אעשה מצוה זו ששכרה מרובה ואניח מצוה זו ששכרה מועט.

זוהי פתיחה מסגנון מוכר, גם אם לא נפוץ מאוד; פתיחות העוסקות בשבחו של האל ואינן מיוסדות על דרשת המקרא, אלא על קביעות עצמאיות שהפסוקים מובאים כראיה להן. רבות מפתחות אלו עוסקות בבחירת ישראל ובמתן התורה, ומתחילות בביטוי: "יתברך שמו של הקב"ה",

* ד"ר שמעון פוגל, המרכז לחקר הגניזה, אוניברסיטת חיפה.

תנחומא שונה, ובו הופיע לא רק הרעיון הכללי אלא גם הביטוי "דש בעקביו" (שבעצמו יכול היה להתווסף למדרש מתוך היכרות עם התלמוד). האפשרות הזאת מתחזקת מהאופן שבו מצוטט רש"י בפירוש "דעת זקנים" לפרשתנו. קשה להבין מתוך הציטוט היכן נגמרים דברי רש"י והיכן המפרש המאוחר יותר מתייחס למה שצוטט. אולם כך או כך, לאחר שמובא פירושו של רש"י הדומה לנוסח שלפנינו, וכולל את המונח "דש בעקביו", מובאת הפסקה מהמדרש שבה מפורש הפסוק מתהלים ("עון עקביו") באמצעות התחקות אחר מחשבותיו של דוד המלך. בניגוד לנוסחי התנחומא שלפנינו, הנוסח המצוטט כולל את המונח "דש בעקביו". האם הדבר מעיד על נוסח התנחומא בצרפת בזמנם של רש"י ושל בעלי התוספות? או אולי יש לנו כאן עיבוד פרשני מתבקש, אולי בלתי מודע, ששילב את דברי התלמוד אל תוך המדרש? קשה להכריע בשאלה זו.

ההיכרות עם קטעי הגניזה של המדרש, ועם הציטוטים השונים בספרות הראשונים, מלמדת לא רק על מגוון הנוסחים, אלא גם על המקום החשוב שתפס המדרש. בעולמם של היהודים בימי הביניים – באירופה ובמזרח כאחד – לא היה המדרש טקסט סגור וחלוט. ריבוי הנוסחים של מדרש תנחומא מגלה שוב ושוב כיצד מחברים ועורכים השתמשו במדרש, הוסיפו לו, והשתמשו בו כחלק מעולמם התרבותי והרוחני.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

 [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

דרשה מעין זו, או הניח אותה כמובנת מאליה, על מנת שיוכל ליצור את הרצף בין השבחים ובין הסתרת שכר המצוות. אולי זוהי השמטה שמקורה בטעות, ואולי העורך של נוסח מדרשי זה, שאכן היה "אמן גדול" כדברי גינצבורג, העדיף את הזרימה הרעיונית מהפתיחה בשבחי האל, להסבר מעשיו.

דומני שעל ריבוי נוסחי המדרש לפרשתנו ניתן לעמוד גם ממקור אחר, מוכר וידוע. רבים מכירים את דברי רש"י בתחילת פרשתנו "והיה עקב תשמעון: את המצוות הקלות שאדם דש בעקביו תשמעון". רעיון זה זהה לחלוטין לדברי המדרש. אולם, הביטוי "שאדם דש בעקביו" שונה מלשון המדרש "משליכין תחת עקביהן". ביטוי זה מקורו בדברי רבי שמעון בן לקיש המובאים בבבלי (עבודה זרה יח ע"א) ודורשים את אותו הפסוק מתהלים שמביא המדרש: "מאי דכתיב 'עון עקבי יסבני?' עוונות שאדם דש בעקביו בעולם הזה – מסובין לו ליום הדין". המימרה בתלמוד מובאת בתוך הסיפור המפורסם על בתו של רבי חנינא בן תרדיון והצלתה הפלאית על ידי רבי מאיר, ובהקשר שם היא מלמדת על חטאה של הבת, שהיה כרוך בהליכה. אך יש לשים לב, שאם אכן רש"י משתמש בדברי התלמוד, הוא עושה זאת ביצירתיות. בדברי רש"י על התורה ברור כי "דש בעקביו" הוא מטאפורה למצוות קלות ויומיומיות שאדם אינו מקדיש להן תשומת לב יתרה, והמטאפורה הזו מתאימה כמובן לדברי המדרש. לעומת זאת, בתלמוד, אם "דש בעקביו" מתייחס לחטאה של בת רבי חנינא בן תרדיון, הרי שה"עקב" הוא העקב הקונקרטי של הרגל האנושית, והפועל "דש" הוא פעולת ההליכה הלא-צנועה, שהיא היא "עוון עקבי", כלשון הפסוק ו"עוונות שאדם דש בעקביו".

אם כן, מהו מקור דברי רש"י? לא מתקבל על הדעת שרש"י עקר את המימרה התלמודית מהקשרה, והשתמש בה באופן חופשי על מנת לפרש את הפסוק הפותח את פרשתנו, ורק במקרה הגיע לאותה מסקנה שעומדת בלב הפתיחה של מדרש התנחומא. אפשר להסביר את השתלשלות העניינים בשתי דרכים: האחת – שרש"י ביקש לשלב בין המסר של פתיחת התנחומא ובין הביטוי הנאה והייחודי "דש בעקביו" שהכיר מהתלמוד. אפשרות זו עולה בקנה אחת עם פירוש רש"י לתלמוד שמביא שני הסברים למימרה: הראשון, על פי ההקשר בסוגיה, כלומר הליכה בלתי-צנועה: "שאדם דש בעקביו - דקדוק פסיעות כי הכא". והשני מובא כ"לשון אחר" שמסביר את הביטוי כהתייחסות מטאפורית למצוות קלות ושגרתיות: "שאדם דורסן ברגליו, שאין חשובין בעיניו כלום". ההסבר השני מעיד, שרש"י השגיח, כנראה, שדברי ריש לקיש שובצו בסיפור בשלב מאוחר יותר, ורק לאחר שהוטמעו בו השתנתה המשמעות המטאפורית לזו הקונקרטי.

האפשרות השנייה משיבה אותנו לריבוי נוסחי התנחומא. ייתכן שרש"י הכיר נוסח